

ANTROPOLOGIENS HEMMELIGHED

Refleksioner over etnografens rolle i studiet af hemmelige ritualer¹

I 1993 vendte jeg tilbage til den tomalandsby i det indre Guinea, Vestafrika, hvor jeg to år tidligere havde afsluttet mit feltarbejde. Der var egentlig kun tale om en høfligheds-visit, idet jeg var optaget af tilrettelæggelsen af et sundhedsprojekt i en af områdets større byer. Besøget faldt imidlertid sammen med et dødsfald – en af landsbyens ældre mænd – og den efterfølgende begravelsesceremoni. Det gav selvsagt lejlighed til påny at optræde i rollen som etnograf i felten.

Mindre end end en time efter min ankomst, løb der besked igennem landsbyen, om at indvielsesselskabet *poros* hemmelige maske, *afui*, ville komme frem for at flytte den afdøde fra hans egen bolig til den hytte, hvor legemet skulle behandles og udstilles, indtil selve begravelseshandlingen en af de efterfølgende dage. Det hemmelige mandsselskabs *afui*-maske var under mit tidligere etårige ophold i landsbyen bevidst blevet holdt tilbage, selv når omstændighederne krævede dens tilstedeværelse, fordi man formodede, at jeg ville benytte anledningen til at filme og derved afsløre den. Det var derfor ikke så lidt af en overraskelse og med en vis spænding, at jeg pludselig kunne høre den komme ud af den hellige lund og nærme sig landsbyen. Samtidig dukkede landsbyhøvdingen op i den hytte, jeg befandt mig i, og annoncerede, at var jeg interesseret, kunne jeg uhindret gå ud og betragte masken og sågar fotografere den. Høvdingen tilføjede dog diskret, at tilladelsen blev givet formedelst en mindre drikkeskilling. De fleste antropologer ville uden tvivl have grebet denne chance med kyshånd. Der var simpelthen tale om en invitation til at overvære det allermest hemmeligholdte hos tomaerne. Jeg afslog imidlertid høfligt tilbudet, og nøjedes med at følge maskens sang og spil fra den hængekøje, mine værter havde bedt mig tage plads i inden døre. Det følgende vil handle om, hvorfor jeg reagerede på denne måde.

Det er personlige erfaringer som denne fra mit feltarbejde blandt tomaerne, der skal tjene som afsæt for nogle overvejelser vedrørende det hemmelige som sociologisk fænomen samt over nogle aspekter, det hemmelige synes at have til fælles med produktionen af antropologisk viden. Det er min hensigt, igennem en beskrivelse af den rolle, etnografen spiller i undersøgelsen af hemmelige ritualer, at demonstrere den metodiske relevans, der ligger i at studere forholdet mellem subjekt og objekt i det etnografiske feltarbejde. Den bærende ide er, at subjekt-objekt problematikken kan tjene som nøgle til forståelsen af det, der er genstand for den etnografiske undersøgelse, samtidig med at den kaster lys over grundlaget for den antropologiske videnskab.

Etnografens synliggørelse

Det er efterhånden et alment anerkendt vilkår, at observatøren er en uundgåelig del af det, han studerer. Således ikke alene inden for social- og humanvidenskaben, men i lige så høj grad inden for naturvidenskaben. Det er dog først relativt sent, at man har fået sig gjort fri af den metafysiske belastede arv fra den europæiske idehistorie, der ser subjekt og objekt som distinkte størrelser. Inden for antropologien var det faktisk først i 80'erne, at man for alvor begyndte at rykke ved de overleverede sandheder vedrørende produktion af antropologisk erkendelse. Der var både gode og mindre gode sider ved det, der siden blev betegnet som repræsentationsdebatten. Det virkede bestemt befriende, at få disciplinen vækket af sin metafysiske slummer. Indtrykket er det modsatte, når man ser, hvilken forstenende fikcionalisme og konstruktivisme, opgøret med repræsentation og realisme resulterede i. Den pris man betalte for at forbedre mulighedsbetingelsen for en anden og eventuelt bedre forståelse af virkeligheden, var en alt for ofte steril, verdensfjern metadiskussion, en antropologi om antropologien. Reaktionen synes da heller ikke have ladet vente på sig. Uden nødvendigvis at formulere sig op imod repræsentationsdebatten, er man i disse år vidne til en tendens, man kunne fristes til at benævne *back to reality*. En sådan neo-neo-realisme eller neo-neo-objektivisme kommer blandt andet til udtryk inden for kompleksitetstanken og den kognitive forskning, der med inspiration hentet fra naturvidenskaben og den semantiske lingvistik desuden er karakteriseret ved en god portion formalisme, meget fjernt, åbenbart, fra enhver firserhumanisme.

Det er imidlertid afgørende ikke at glemme læren fra det forrige årti, vedrørende forskersubjektets betydning i den videnskabelige erkendelsesprocedure. Michel Leiris, som især er kendt for sit store poetiske, selvbiografiske værk, minder os herom, uden at tildele subjektet den eksklusive hovedrolle, som tilfældet indimellem var inden for repræsentationsdebatten. Muligvis for at distancere sig fra udlægninger af den subjektivisme, han slog på tromme for i sin etnografiske dagbog *L'Afrique fantôme* (1934), præciserede Leiris kort før sin død, at skal subjektiviteten intervenere skal den gøre det som funktion af objektiviteten:

Det er objektiviteten, det udvendige, i sidste instans de andre som skal beskrives på for-svarlig vis. Det er ikke en selv. Man iscenesætter sig selv for at give plads til fejlkalkulen (1988:53).

Jeg opfatter dette som en påmindelse om, at det ikke alene er observatøren, der iscenesætter. Han eller hun lader sig også med eller mod sin egen vilje iscenesætte. At etnografen ikke bare gør de andre til objekt for sine undersøgelser, men at han selv bliver offer for sine egne illusioner og genstand for undersøgelsens genstand, skulle der gerne blive rig lejlighed til at dokumentere i det følgende.

Begyndelsen og det endelige resultat

Under optakten til mit feltarbejde havde jeg udarbejdet en hypotese, der skulle være ledende for undersøgelserne i marken. Hypotesen lød i al sin enkelthed på, at den hemmelige indvielsesinstitution for tomamænd, der er kendt under betegnelsen *poro* (egentlig *pölägi*), måtte formodes at have en central betydning for tomaernes kulturelle identitet,

og det på trods af dens faktiske uaktualitet. Det oprindelige grundlag for denne socio-kulturelle institution var forsvundet. Indvielsesritualet tjente ikke længere til oplæring af unge krigere, og poroselskabets tidligere så centrale politiske betydning var ophævet i forlængelse af først et fransk kolonialt magtapparat og siden det diktatoriske regime, fra uafhængigheden i 1958 og frem til midten af firserne. I denne periode er der desuden blevet foretaget voldsomme overgreb på den traditionelle religiøse praksis hos tomaerne og andre ikke monoteistiske befolkningsgrupper i Guinea. Afmystifiseringskampagnen, som denne kætterjagt også er blevet kaldt, bestod blandt andet i afbrændinger af masker og feticher samt offentlige afsløringer af de såkaldte kulthemmeligheder (Højbjerg 1994a). I løbet af halvtredserne på overgangen mellem kolonistyre og national selvstændighed konstaterede man imidlertid en opblomstring af indvielsesritualer i store del af den guineanske skovregion, hvor tomaerne ligeledes befinder sig (Højbjerg 1990:170). Jeg antog derfor, at en tilsvarende kulturel identifikationsproces kunne finde sted i en ny brydningsperiode, som den man har oplevet siden landets genåbning mod omverdenen, og at en spød demokratisering samt liberalisering af økonomien kunne følge med. Holdt denne antagelse stik, ville det således være interessant at udforske det symbolske univers, der igennem rituel manipulation og eksponering i religiøse genstande er med til at støbe en kulturel identitet.

Det kan næppe overraske, at resultatet af mine undersøgelser afviger fra dette skema. Alt andet ville da også have været lidt trivielt og skuffende. Min hypotese fejlede som sådan ikke noget. Den fik jeg bekræftet allerede under et forstudie i området først i 1990, hvor det viste sig, at en bølge af indvielsesritualer i tilknytning til poroselskabet og dets kvindelige modstykke var rullet over Tomaland et par år forinden. Det stillede mig til gengæld i den paradoksale situation, at der foreløbig ikke var nogle af lige netop de ritualer at følge. Men der stod jeg nu engang og skulle have et eller andet ud af den lange rejse. Alternativt kunne jeg så forsøge at følge andre poromanifestationer og derfra analysere omfanget og betydningen af de symboler, der aktiveres med henblik på udformningen af social og kulturel identitet. At det heller ikke var så ligetil, skal jeg komme ind på om et øjeblik.

Emnet for min afhandling *Staging the Invisible. Essays on Loma Ritual and Cultural Knowledge* (1994b) består primært i en undersøgelse af en kompleks kulturel kategori benævnt *sale*. Sale-kategorien er polysemisk, flertydig. Den dækker over både traditionel og moderne medicin, masker og feticher, såvel som over kulter eller broderskaber, der dannes med tilknytning til disse religiøse genstande. Omend meget overordnet, er poroselskabet således kun én blandt andre salegrupper. Metodisk har jeg på den ene side tilstræbt at gå bag om den kulturelle og religiøse kategori. Jeg har i analysen af en række offerritualer til saleobjekter fremdraget den sociale dimension (hvem omfattes af ritualen), selve den rituelle praksis (bøn, typer af offerdyr og offerteknik, fordeling af offeret) samt de situationer, ritualerne er afledt af (beskyttelse, opfyldelse af ønsker, behandling af sygdom og uheld). Hertil kommer desuden indsamling af oplysninger blandt spåmagere, medicinmænd og almindelige saleejere. Metoden har på den anden side bestået i en kontekstualisering af salekategorien. Ritualer med tilknytning til salegenstande er blevet sammenlignet med andre almindeligt forekommende offertyper til forfædre og stedånder, og endelig sat i forhold til det ikke-rituelle så som social og politisk organisation. Foruden at være et så omfattende fænomen kan sale som skytsånd også vende sig mod sin „ejermand“ og forårsage ulykker for denne. Jeg har således fundet det nødvendigt at gå en

større omvej for at begribe kategoriens tve- og flertydighed. Det har gennem disse perspektivering vist sig, at de aktiviteter og grupperinger, der er forbundet med sale, på afgørende punkter unddrager sig det, man lidt flygtigt kunne betegne som tomasamfundets dominerende kulturelle model. Den symbolske betydning og store kraft, kategorien forlener de såkaldte hemmelige selskaber såvel som de mange individuelle saleejere med, udspringer af dens forskellighed fra det slægtskabsbaserede princip, som karakteriserer tomaernes sociale og politiske organisation (forholdet mellem morbror og søstersøn).

I tilbageblik kan man således fristes til at se det som skæbnens ironi, at vanskelighederne ved den lidt snævre og direkte tilgang til mændenes poroselskab banede vejen for en generel og måske bedre forståelse ved at se det som blot et aspekt af det mere omfattende fænomen sale. Det ændrer imidlertid intet ved den stivnakkethed, hvormed jeg længe forsøgte at komme nærmere på det, jeg forstillede mig som begivenhedernes centrum. Det er mod dette, jeg omsider skal rette opmærksomheden.

Et drama i tre akter

Mit forhold til det hemmelige poroselskab i landsbyen, der tjente som base for mit feltarbejde, udviklede sig over tre perioder. Den tredje og sidste, hvor jeg blev inviteret til at assistere ved afuimaskens fremkomst, er allerede omtalt indledningsvis. Forud for denne episode udspandt sig først et længerevarende forløb, hvor de involverede parter tog bestik af situationen uden dog at nærme sig hinanden. Herpå fulgte en anden og voldsomt accelererende fase, der oven på flere tilspidsede situationer kulminerede i gensidig forsoning, uden af den grund at resultere i en egentlig forløsning af det problem, etnologens tilstedeværelse fremprovokerede. Handlingens hovedpersoner var etnografen, etnografens assistent, som var landsbyens vicehøvding og tre poroledere. En større gruppe velvilligt indstillede poromedlemmer, saleejere, spåmænd og ældre var med til at fuldstændiggøre scenen.

Da jeg ved udgangen af 1990 installerede mig i landsbyen Kobalawa blandt de nordligst beliggende tomaer, havde jeg allerede udført flere måneders undersøgelser i andre områder. At valget faldt på netop denne landsby, skyldtes til dels den relativt isolerede beliggenhed, og blev altså foretaget ud fra den forældede devise om at tilgængelighed og autencitet er omvendt proportionale. Endnu mere afgørende var det imidlertid, at min første assistent, som jeg i øvrigt kort efter skilte mig af med, udpegede Kobalawa som stedet med den smukkeste af alle afuistemmer. *Afui* er inkarnationen af den store skovånd, som tomamændene indvies til, når de optages i poroselskabet (Højbjerg 1992). Og netop denne lokale afuis omdømme pirrede min nysgerrighed.

Allerede ved det introducerende besøg i landsbyen var der noget, som gik skævt. Min daværende assistent ønskede i al sin iver at foregribe begivenhedernes gang, og forhørte sig uden min vidende om muligheden for at overvære afui'en med den skønne stemme. Uanset hvor diskret han måtte have spurgt, var det afgjort ikke en sådan bulldozerstrategi, jeg selv ville have valgt. Han fik da også kun et henholdende svar på sin forespørgsel, og landsbyens ledere modtog mig herpå med åbne arme uden dog helt at forstå baggrunden for mit ophold. Med eller uden den første assistents forkludrede indsats er der næppe tvivl om, at jeg før eller siden var blevet mistænkt for at optræde med slet skjulte motiver. Næsten fyrré år tidligere havde et fransk filmhold besøgt området i den hensigt at filme

det mandlige indvielsesritual (Gaisseau 1956). Det lykkedes trods intense bestræbelser aldrig. Man fik dog optaget en sekvens, hvor en hund ofres til afuimasken, og det har ingen toma den dag i dag glemt. En flig af hemmelighedens slør var blevet løftet, en uoprettelig skade sket. Det kan så undre, at netop den begivenhed, netop den afsløring, står så meget klarere i erindringen, når den ses på baggrund af tvangsafsløringerne og undertrykkelsen af traditionel religion, der fandt sted efter Guineas uafhængighed. Der var på den anden side ikke noget overraskende i, at det franske filmholds aktivitet så mange år tidligere tjente som lokal forståelsesramme, for mine ind imellem mærkværdige aktiviteter.

Efter at have bosat mig i landsbyen valgte jeg at gå både bredt og forsigtigt til værks. Delvist tvunget hertil af omstændighederne. Sagen var, at poroselskabet var så godt som usynligt. Landsbyens dagligliv forløb, som om dette selskab ikke eksisterede. Der var i den første lange periode ganske enkelt ingen poroaktiviteter. Jeg vidste desuden, at mit emne var af en noget delikat art og ønskede derfor ikke at forcere tingene og eventuelt træde nogen over tærerne. Gode råd om at tålmodighed betaler sig, og det, at jeg var besat af en tyrkertro på, at situationen før eller siden ville vende sig til min fordel, gjorde, at jeg fortsatte med at tilrettelægge mine undersøgelser i overensstemmelse med projektets oprindelige perspektiv. Det var dog i længden ikke udholdeligt at drive den af i hængekøjen med murstenstykker romaner i forventning om, at begivenhedernes egen tilfældige gang før eller siden ville løse den opgave, jeg havde stillet mig. Derfor indledte jeg en større indsamling af historiske beretninger om landsbyens og det gamle høvdingedømmes grundlæggelse og politiske organisation. Desuden deltog jeg i stort set alt, hvad der var af rituelle aktiviteter lige undtaget dem, der havde tilknytning til de eksklusivt kvindelige salegrupper. Mænd og kvinder er gensidigt udelukket fra de af hinandens religiøse aktiviteter, som har med hemmelige saleobjekter at gøre. På trods af min status som fremmed og uindviet lykkedes det mig at deltage i et stort antal ofringsritualer til mændenes sale. Dog ikke uden mishagsytringer fra dele af omgivelserne, især porolederene, skulle det siden vise sig. Jeg indledte ligeledes en større rejseaktivitet for at deltage i forskellige ceremonier i de omgivende landsbyer. Ved to af disse lejligheder havde jeg held til, som uindviet bag lukkede døre, at lytte til afuimasken, der kom frem i anledning af højtstående ældre mænds begravelse. Tiden gik, og jeg havde i løbet af de første fem måneder fået indsamlet en hel del af det materiale, som siden skulle vise sig at blive det bærende i afhandlingen. Poroselskabet vidste jeg til gengæld fortsat ikke ret meget om. Eller rettere ikke andet end de spredte oplysninger, mange af de menige medlemmer forsynede mig med. Trods påbuddet om tavshed i alle poroanliggender, er det i realiteten ikke så vanskeligt endda at få yngre folk til at tale om dem. Man vil i modsætning til denne åbenmundethed ofte opleve poroledere og ældre fastholde, at de unge endnu ikke kender til de virkelige hemmeligheder, selve essensen af poro. Her begynder jeg imidlertid at foregribe de konkluderende betragtninger.

På dette tidspunkt begyndte tålmodigheden og min noget påtagede stoiske ro efterhånden at briste. Det undrede, at landsbyens afui var så usynlig. Jeg blev samtidig klar over, at min nye assistent, landsbyens vicehøvding, var udsat for et lettere chikaneri, der omfattede såvel anklager for utroskab som for afsløringer af tomaernes hemmeligheder. Selv tog han disse angreb meget roligt og beroligede mig med, at det var et almindeligt udslag af tomaernes indbyrdes jalousi. Det vidste sig i stedet at være mig selv, der udviklede en vis ængstelse i kølvandet på de spredte udfald mod min assistent, som indirekte

var rettet mod mig. Der var dog på ingen måde tale om en generelt fjendtlig stemning i landsbyen. Mine bekymringer blev af assistenten igen slået hen med den enkle konstatering, at man nu engang ikke kan være velset af alle. Ikke desto mindre begyndte jeg at konsultere flere spåmænd og fik endog fremstillet en beskyttende og lykkebringende amulet. Inden jeg kort tid efter midlertidigt afbrød mit feltophold, var jeg blevet så besluttet på at få bare et eller andet selvoplevet indsamlet om den lokale afui, at jeg desuden tilegnede mig en magisk „sandhedsvæske“, som jeg gik og skyllede munden med morgen og aften. Jeg opgav nu snart denne særlige form for mentalhygiejnisk pleje. Ikke fordi jeg i et øjebliks fornuft så det absurde i brugen af indfødt kvaksalveri, men snarere fordi den paranoia, jeg efterhånden var overvældet af, på den ene side fik mig til at tvivle på oprigtigheden hos den, som havde fremstillet det magiske bryg. Der var måske tale om en giftblanding. På den anden side var det næsten ikke til at bære tanken om, resten af sine dage at se alle sine ønsker virkeliggjort.

Reaktioner var med andre ord lige så irrationelt begrundet som selve det at bestille produktet. Man kan se dette som et udslag af etnografens fuldstændigt ukritiske assimilation med den etnografiske virkelighed. Han begynder simpelthen at tænke og handle som de fremmede mennesker, han er ankommet for at studere. Da studerer etnografen ikke længere, men er som tomaerne; et subjekt blandt andre subjekter. Og så er det på høje tid at trække i nødbremsen, hvad jeg da også gjorde ved midlertidigt at afbryde feltarbejdet. At brugen af alternativ feltmetode blev drevet så vidt, skyldtes dels det desperante ønske om at få nogle vanskeligt tilgængelige etnografiske data i hus, dels den sammen-sværgelse, vi ikke helt uventet opdagede at vi var genstand for.

Skovånden afui uventer sig både som maskeret figur og lydlig illusion frembragt af et fløjtespillende femmandsorkester. Den toneangivende musiker i en sådan gruppe, ophavsmanden til den lokale afuis så vidtomtalte skønne stemme, var en nær ven af min assistent. Vi havde flere gange talt sammen om muligheden for, at jeg kunne overvære eller bare lytte til maskens optræden. Lettere påvirket af palmevin dukkede han en aften op i min hytte for at aflægge en høflighedsvisit. I sin opstemthed opfordrede han mig til at følge ham til en nærliggende landsby, hvor han var inviteret til at lede et andet afuiorkester. Meningen var så, at jeg skulle skjule mig mellem de kaffebuske, der omgiver de fleste landsbyer i området, og derfra følge maskens optræden. Jeg takkede for tilbuddet og lovede at sove på det. Da han havde fået talt sig varm, fremdrog han sin fløjte, som er en af afuis inkarnationer, forklarede mig spilleteknikken og gav endog en så tilstrækkelig dæmpet prøve på tonerne af mit navn, at ingen i nabohytterne blev vidne til den helligrøde, der udspandt sig nogle få meter borte. Han afslørede herpå for os, at lederne af afuigruppen og således også af poroselskabet havde besluttet ikke at lade masken komme frem, så længe den fremmede boede i landsbyen. Det viste sig desuden, at de havde opfordret andre til at lægge afstand til min assistent, vicehøvdingen. Vi diskuterede senere risikoen for at han, efter min afrejse, kunne blive udsat for tilfælde af sort magi fra „komplotmagernes“ side. Men igen var det assistenten, som viste sig at have bedre nerver end etnografen. I det hele taget oplevede jeg gang på gang under mit feltarbejde, at assistentens dynamiske og optimistiske sind var det, som gjorde de vanskelige perioder overkommelige. Med hensyn til reelle eller potentielle trusler og sabotageforsøg, affejede han dem under henvisning til de mange sympatisk indstillede mennesker, som omgav os, og havde desuden fuld tiltro til sin egen skytsånd, repræsenteret ved masken *angbai*. Og endelig delte han den fatalistiske opfattelse blandt tomaerne, at al-

tings skæbne i sidste instans afhænger af *gala*, gud. Mit første lange ophold i landsbyen Kobalawa blev afbrudt på dette tidspunkt, hvor feltarbejdet generelt set forløb tilfredsstillende, men hvor arbejdet med det hemmelige mandsselskab nok må siges at være endt i en blindgyde.

Henimod regntidens afslutning, tre en halv måned senere, vendte jeg tilbage til landsbyen for at gennemføre feltarbejdets sidste fase. Der skulle i de efterfølgende måneder vise sig at være en mere hektisk poroaktivitet. Og det på et tidspunkt, hvor jeg som en direkte konsekvens af de hidtil opnåede resultater havde valgt at *modificere emne og strategi*. Det afgørende måtte være at arbejde videre med og verificere de oplysninger, jeg allerede havde indsamlet vedrørende salekategorien og variationerne i tomaernes rituelle praksis. Det var en ren tilfældighed, der resulterede i en afgørende vending i mit forhold til poroselskabets ledende person. Under markarbejde havde vedkommende pådraget sig en dyb flænge i det ene skinneben. Overfladiske skrammer kan på grund af en sjusket hygiejne og det fugtige klima udvikle sig i en alvorlig retning. Jeg blev dagen efter uheldet bedt om at se på det allerede betændte sår. Det lykkedes mig ved daglig behandling i løbet af en uge at reducere det gabende sår til et næppe synligt ar. Det imponerede. Både at jeg besad et så effektivt saleprodukt, og at jeg vederlagsfrit stillede det til rådighed. Fra den dag var vort venskab beseglet. Vi sås nu dagligt, uden af det af den grund resulterede i en indvielse i den store hemmelighed om afui og poro. Samtidig udspandt der sig en række møder for alle poromedlemmerne i den hellige lund (*save*) i kort afstand fra landsbyen. Anledningen var blandt andet afrapportering fra et poroledermøde, der omfattede hele regionen. På det tidspunkt var en bevægelse ved navn *gilibai* under opbygning. *Gilibai* betyder „enhed“, og bevægelsens erklærede mål er at promovere tomaernes kulturelle identitet inden for landets ændrede politiske klima, omend meget tyder på, at ledende personligheder har helt andre politiske ambitioner med bevægelsen. At den blandt andet støtter sig til poroselskabet i sin opbygning og i formidlingen af sit budskab, bekræfter i udtalt grad min tidligere hypotese om det hemmelige mandsselskabs renaissance i forbindelse med styrkelsen af kulturel identitet. De mange møder i den hellige lund var foruden *gilibai* forårsaget af en rettergang over et poromedlem, der havde solgt sin angbaimaske. Man kan kassere en maske, når den har mistet sin kraft, men at sælge den er helligbrøde. Uden at deltage fik jeg bragt udførlige referater fra møderne. Jeg er den dag i dag overbevist om, at porolederne kendte til denne læk af information, hvoraf en stor del iøvrigt senere blev offentliggjort. Men jeg blev trods en omfattende lobbyaktivitet fra flere venners side forment adgang til møderne ud fra den begrundelse, at jeg ikke var indviet til afui. Imod sædvane kom sidstnævnte heller ikke frem fra sit skjul for at markere åbningen og afslutningen på møderne i den hellige lund. Årsagen var her den tidligere fremførte, at man ikke stolede på, at den fremmede ikke ville filme masken. Der opstod således et meget ambivalent forhold mellem porolederen og mig. Jeg havde allerede flere gange indgående forsikret ham, at jeg ikke agtede at gøre noget, de ikke billigede. Jeg forsøgte at spille med åbne kort, men åbenbart uden held. I forbindelse med fastsættelsen af dommen over maskesælgeren, forsøgte man sågar at lokke os på en sightseeing i en nabolandsby, hvor der kunne indsamles nogle historiske oplysninger, som de vidste, jeg interesserede mig for. Afuimasken kunne således komme frem og annoncere dommen. Vi gennemskuede selvfølgelig denne slet skjulte afvigemanøvre og blev stædigt i landsbyen. At afui således forblev tavs, betød at dommen over den anklagede blev væsentligt mildere, hvilket han senere takkede os for.

Mine hovedmodstandere i porogruppen var de tre øverst placerede. Der var tale om lederen, den ældste, med hvem jeg havde indgået et nært men ambivalent forhold. Nummer to i hierarkiet, som er udset til en kommende lederpost, er en uberegnelig person, der blandt andet har siddet ti år i fængsel for manddrab. Han er desuden bærer af fuglemasken *onilegagi*, som han har givet mig mange detaljerede oplysninger om. Mit forhold til ham kan karakteriseres som jovialt, han er munter, men parat til at vende 180 grader i sin holdning, hvis nogen formår at presse ham tilstrækkeligt. Og det gjorde uden tvivl det tredje medlem i gruppen. Han var landsbyhøvding og stod oprindelig i et tæt forhold til min assistent. I begyndelsen af mit ophold sås vi ofte, men hans opportunistiske og magtstræberiske væsen trådte stadig tydeligere frem som tiden gik. Han udviklede en stærk jalousi overfor min assistent, vicehøvdingen, og viste sig snart at blive vores argeste modstander. Under den hektiske poroaktivitet henimod slutningen af mit ophold forsøgte høvdingen at oppiske en stemning mod min assistent, som han håbede at få afsat fra sit politiske embede. Vi oplevede i nogle uger påny et begyndende forfølgelsesvanvid, men tog som tidligere til genmæle ved hjælp af magiske hjælpemidler samt et ivrigt lobbyarbejde. Denne afledte konflikt fik imidlertid en helt uventet afslutning, hvilket vi senere udlagde som bevis for effektiviteten af det saleprodukt, vi havde anvendt under forløbet. Høvdingen viste sig at have svindlet med et større beløb fra landsbyens fælleskasse. Det blev opdaget, og befolkningen udtrykte i øvrigt utilfredshed over, at min assistent blev holdt delvist borte fra sin funktion som vicehøvding. Derfor vragede de den korruptionsanklagede landsbyleder og udpegede i stedet min assistent til førstemand.

Sideløbende med dette anstrengende begivenhedsforløb holdt først min assistent, og sidenhen vi begge, nogle fortrolige møder med den gamle poroleder. Kontakten med ham var blevet yderligere intensiveret, fordi assistenten bejlede til hans datter, som han idag er gift med. Under et af deres møder gik den religiøse leder til bekendelse. Han udtrykte sin fornemmelse af, at den fremmedes arbejde ikke kunne betragtes som succesfuldt, så længe denne ikke havde set afui. Hvor gerne han end ville hjælpe, så tillod omstændighederne det desværre ikke foreløbig. Som øverste ansvarlig for afuimasken havde han aflagt ed på, at ingen uindviet måtte overvære den. Problemet var ikke, hvad der eventuelt kunne hænde etnografen, som han i øvrigt erklærede sig villig til at indvie ved en kommende *pölögi*. Sagens kerne lå snarere i den fare, han udsatte sig selv for ved at overskride forbuddet mod at vise den hemmelige maske. Det var døden, hans død, som stod på spil. Den næste dag gentog porolederen under megen højtidelighed disse ord for mig, og bad mig desuden ydmygt om ikke at bebrejde ham det nødvendige i at fastholde sin beslutning. Denne udveksling fandt sted en uge inden min endelige afrejse. Jeg var bevæget over hans måde at fremstille situationen på, og lovede med forståelse for hans udsatte position, at jeg ville afstå fra at bede netop ham om yderligere hjælp i denne sag. Det var ligeledes den indirekte årsag til, at jeg to år senere, som allerede nævnt, renoncerede på tilbuddet fra en nyudnævnt landsbyhøvding om at overvære afui.

Isccenesættelser

Formålet med denne stærkt reducerede beretning om mit feltarbejde er ikke at sætte etnografen i centrum. Det er han ikke værd, for han præsenterer sig ærlig talt ikke på nogen videre flatterende vis, bruger en forfærdelig masse energi på et i forvejen dødsdømt pro-

jekt og ender tilsyneladende med at skyde forbi målet. Ved første øjekast tager beretningen sig altså ud som en opbyggelig historie, et klart eksempel på, hvad man ikke bør gøre. Det interessante er imidlertid ikke etnografens gumpetunge adfærd. Det er tværtimod den situation, han befinder sig i, den udveksling, der finder sted mellem ham og de mennesker, der gemmer på et eller andet, han interesserer sig så blindt for. Man støder i den forbindelse på den særlige metodiske brug af forskersubjektet, som Leiris anbefaler. Han sætter sig selv i scene, omend ikke videre bevidst, med henblik på frembringelsen af en fejlkalkule, som i tilgift afkaster en bedre forståelse af det objekt, som er genstand for den videnskabelige undersøgelse. Pointen er, at etnografens adfærd bidrager til en forståelse af det hemmeliges natur. Subjektets selviscenesættelse får det studerede objekt, det hemmelige, til at træde tydeligere frem. Det synliggøres. Den rystende og måske lidt skuffende opdagelse, man står tilbage med, er så, at det hemmelige synes at være den bare illusion. Der gemmer sig her et paradoks, en forskydning i subjekt-objektrelationen, kunne man også sige.

En stor del af feltarbejdsperioden blev brugt på at løbe efter en illusion, noget jeg godt vidste ikke var, et simulakrum. Allerede tidligt i feltforløbet kendte jeg sandheden om afui som en auditiv og førhen visuel illusion, udført af fem tomamænd med henblik på at frembringe en konkret forestilling hos de uindviede om den særlige magt, poroselskabet råder over. Historien om afuis oprindelse beretter iøvrigt meget ligefremt om det opportunistiske sigte med en sådan iscenesættelse. Jeg forsøgte ganske vist længe at overbevise mig selv om, at det væsentlige ikke var at se, men at indsamle oplysninger, ord, vedrørende afuigruppens organisation, dens instrumenter, ofringsteknikker etc. Alligevel blev jeg nærmest besat at tænke om at se afui med den skønne stemme. Netop det at være vidne endte med at overskygge alle mulige andre måder at nærme sig fænomenet på. Porolederene vidste, at jeg kendte til „sandheden“ om afui, at jeg allerede havde set den på film, og at jeg løbende blev informeret om aktiviteterne i poroselskabet. Men netop deres afui havde jeg endnu ikke set, og de lå inde med magten til at forhindre mig i såvel at se som at høre den. Illusionen virker med andre ord, selv på den, som burde være udrustet til at gennemskue den. Det hemmeliges effektivitet lå i, at jeg i så udstrakt grad blev draget mod at iagttage, men netop blev afholdt herfra. Der er tale om en eksklusiv gruppe, der har magt til at differentiere og markere, at forskellen på dem og mig, det at være ikke-indviet, udelukker muligheden for ethvert fællesskab. Man kan også vælge at anskue dette forløb som en subjekt-objektfor skydning, hvor først etnografens selviscenesættelse synliggør hemmelighedens kompleks, der siden tager over og gør etnografen til genstand for dets menageri. Konklusionen må således være, at etnografen er offer for en illusion, han selv er med til at skabe.

Foruden at demonstrere det metodiske relevante i at benytte subjekt-objektrelationen i feltarbejdet som nøgle til en forståelse af det hemmelige, indeholder den fortalte historie andre interessante oplysninger. For eksempel vedrørende poroselskabets magt og kompetence. De ledende personers indflydelse er absolut i den udstrækning, de kan forhindre ikke-medlemmer i at deltage i selskabets aktiviteter. Men den er relativ i den udstrækning, at oplysninger om dets aktiviteter siver ud, uden at lederne hverken er i stand til eller i øvrigt gør ret meget for at forhindre det. Reglerne for poroselskabet overholdes, samtidig med at de overskrides, og ledernes position understreges, alt imens deres magt undergraves. Desuden forekommer porolederens mulighed for at blande sig i organisationen af andre i princippet underordnede kultgrupper begrænset. En stor del af tomaernes

masker omtales undertiden med den samlende betegnelse *afuiti*, *afui* i flertal, eller som „*afuis nevøer*“. Alligevel synes disse maskegrupper at nyde en udstrakt selvstændighed, hvilket blev klart, da jeg mod lederens vilje deltog i de mange ofringsceremonier. Dette forhold dækker i øvrigt over en prestige- og magtkamp mellem lederne af poro og lederne af de enkelte maskegrupper, som alle er medicinmænd med et større eller mindre klientel af patienter og lærlinge. Det vil her komme for vidt at vise, hvorledes jeg også i denne sammenhæng optrådte i en rolle, jeg selv troede at have iscenesat, men som uden tvivl havde flere scenarier.

Det er også værd at hæfte sig ved forholdet mellem porolederne. Det vil være forkert at tro, at de udgør en homogen gruppe. Udviklingen i de tre ledende personers forhold til etnografen afslører en anden magtkamp, en kamp i kampen. Og igen synes etnografen at blive reduceret til et led i en større historie, han ikke længere er ophavsmand til. Nummer to og tre i hierarkiet, som jeg i begyndelsen så meget til, blev henimod feltarbejdets afslutning fjendtligt indstillet, mens lederen fra en tilbagetrukken position endte med at blive en god ven, som jeg omgikkes næsten dagligt. Når høvdingen, som var nummer tre i gruppen, gik fra at være ven til fjende, kan det skyldes en frustration over ikke at blive delagtiggjort i mit arbejde. Flere venner foreslog, at jeg betalte mig fra problemet med at se masken. Nummer to og tre i porogruppen skulle have været åbne for en sådan løsning. Men det afslog jeg, og mit forhold til disse to ændrede sig netop til det værre. Jeg fik senere bekræftet, at det var høvdingen, nummer tre i gruppen, som satte sig voldsomt imod min tilstedeværelse i det hele taget. Det har givet også været ham, der lagde størst pres på porolederen, hvis plads han næppe nogensinde opnår at overtage, og erindrede ham om den dødelige risiko ved at bryde poroselskabets forbud. Det hemmeliges effektivitet er radikal, selv når der åbenbart ikke er noget videre at skjule.

Antropologiens hemmelighed

Jeg har i den forudgående fremstilling af etnografens rolle i studiet af hemmelige ritualer valgt at privilegere den metodiske relevans af subjekt-objektrelationen i den skikkelse, den antager under feltarbejdet. Der er endnu et spørgsmål, der trænger sig på i denne sammenhæng. Det vedrører det etiske problem med i skriftlig form at videregive de informationer om det hemmelige, etnografen har held til at indsamle. Spørgsmålet er væsentligt, men det stilles ikke fra neutral grund. Det forudsætter en bestemt definition af det hemmelige. Hemmelighed opfattes i den forbindelse primært som tilbageholdt viden. Det er med andre ord det semantiske aspekt, indholdet, som formodes at udstyre det hemmelige med dets særlige status. Er det nu også tilfældet? Med et sideblik til andre studier af det hemmelige og ikke mindst på baggrund af mine egne erfaringer med hemmelige ritualer, tillader jeg mig at drage denne definition i tvivl. Jeg har for eksempel omtalt, at i tilfældet med masken *afui* vidste stort set alle, at jeg var bekendt med den banale hemmelighed, at der bag den polyfone stemme ikke befandt sig andet end musicerende tommamænd. Det eksempel fortæller mere om det hemmeliges effektivitet end om dets indhold. Uindviiede børn og kvinder benytter sig hos tomaerne i øvrigt også af nogle simple maskeringer, og under den såkaldte afmystifiseringskampagne så alle maskerne ufrivilligt falde. Alle kender således under en eller anden form til forklædningens kunst. Sammenligner man offentlige og hemmelige ritualer bliver man slået af en forbløffende

lighed i det ceremonielle forløb. Under indvielsesritualet til poro overraskes man ligeledes over, at udover respekten for de ældre og afsløringen af afuimaskens sande natur, lærer noviceerne ikke ret meget. Den viden, de unge initieres i, befordrer ingen ny erkendelse, ingen overraskende indsigt i meningen med livet. Novicerne har ikke lært noget nyt under indvielsen, men de har ændret status, og det er netop det afgørende. Mange andre studier i indvielsesritualer og hemmelige selskaber verden over er kommet frem til et tilsvarende resultat, når det drejer sig om indholdet af det hemmelige. Hvis ikke den tilbageholdte viden simpelthen er kendt af alle (Bellman 1984), ser man eksempler på, hvor banal den kan være (Boyer 1990), eller at den ganske enkelt er meningsløs, uden for den specifikke sammenhæng, den indgår i (Zempléni 1991).

Det er et helt andet perspektiv, man finder i Simmels klassiske studie af det hemmelige og hemmelige selskaber fra 1908 (1991). Her er det først og fremmest den formmæssige side, der lægges vægt på. Snarere end at repræsentere noget restriktivt, ser Simmel det hemmelige som et positivt fænomen, der bidrager til at forme de sociale relationer og fremme den moderne individualitet. Det hemmelige er praksis, det gør noget. Anskuet under denne synsvinkel træder det etiske problem om videregivelse af hemmelig viden i baggrunden. Man kan i den forbindelse så fremføre et helt andet etisk problem vedrørende det, de hemmelige ritualer bevirker, omskæring af kvinder for eksempel. Men den type spørgsmål vil jeg vælge at se bort fra i denne sammenhæng.

Jeg synes i stedet, at det kunne være interessant at gå lidt videre i indkredsningen af det hemmelige. Med inspiration fra blandt andet Mauss har Bataille demonstreret, hvorledes forbuddet er bundet til og styrkes af overskridelsen (1957:73). Jeg vil mene, at noget tilsvarende gør sig gældende i relation til det hemmelige. Det hemmelige har en iscenesættelse nødvendig. Det opretholdes i en vekselvirkning mellem afsløring og tilsløring. Afsløringen er kun undtagelsesvis absolut og den besidder den særlige egenskab at styrke det hemmeliges identitet. En afsløring er samtidig en tilsløring af det hemmelige. Når afui kommer frem, lader den alle høre det, men den slører samtidig sin virkelige skikkelse over for dem, som ikke er indviet og må sidde udenfor. Tilsvarende med andre masker, der optræder offentligt. De viser, hvem de er, guder blandt mennesker, samtidig med at de skjuler maskebærerens menneskestatus samt det forhold, at den store maske blot er en kopi af den kraftfulde, hemmeligholdte miniaturemaske. Når noviceerne får afsløret afuimasken under indvielsesritualet, er det sandsynligt, at de skuffes en smule over blot at se den som en musicerende onkel eller fader. Men de lærer, hvis ikke ved samme lejlighed så senere, ved overskridelsen af de forbud masken kan straffe for, at afui er en magisk kraft af en anden utilgængelig orden, og at den influerer på denne verden.

Jeg overværede en dag en kvinde, som måtte gennemgå et renselsesritual, fordi hun uforvaret havde været vidne til en ofringsscene, afuimasken var genstand for. For ikke at blive udsat for åndens angreb måtte kvinden foruden at give sonoffer og foretage rituel afvaskning sværge aldrig at afsløre, hvad hun havde set. Denne kvinde, som havde forårsaget en afsløring af masken, står over for de øvrige kvinder som et eksempel på den fare, man udsættes for, og er således medvirkende til at tilsløre maskens rette identitet.

Tillad mig for en afsluttende bemærkning at drage en lidt ovovet sammenligning mellem antropologien og det hemmelige. Jeg mener inden for de to områder at kunne spore en beslægtet, men forskudt iscenesættelsesstrategi. Det ligger i det hemmeliges natur at tilsløre, bevidst at dække over sin identitet. Men det er på den anden side underlagt et vilkår om at give sig til syne, delvis at lade sig afsløre. Med antropologien forholder det

sig lige modsat. Videnskaben konstruerer sit objekt. Der er ingen direkte korrespondance mellem den etnografiske monografi, og den verden den referer til. Vi taler om verden, men på en anden måde end den umiddelbart præsenterer sig selv. For så vidt tilslører vi den empiriske realitet, og tilsløringen er et vilkår. Afsløring af virkeligheden er i stedet noget, vi må bestræbe os på af lige så nødvendige grunde som det, at det hemmelige er udleveret til at tilsløre. Det kan lyde som altmodisch empiricisme. Men har antropologien ikke en så præcis afdækning af virkeligheden som regulativt princip, afliver den sig selv. Afsløring er derfor for antropologien, i modsætning til det hemmelige, en bestræbelse. Og det på trods af det vilkår, udtrykt ved den konstruktivistiske tanke, som antropologien er oppe imod.

Igangværende debatter inden for disciplinen viser med tydelighed, at man er bevidst om dette epistemologiske iscenesættelsesproblem. Men lad mig til allersidst slå fast, at uanset hvor meget det etnografiske feltarbejde er gået hen og blevet en model for andre videnskabelige discipliner, så forbliver det antropologiens hemmelighed, at i netop den sammenhæng er dens udøvere langtfra altid iscenesættere. Min feltarbejdsberetning vidner til fulde om denne produktive skavank.

Noter

1. Denne artikel er oprindelig præsenteret som ph.d.-forelæsning den 4. maj 1995 ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Litteratur

- Bataille, Georges
1957 L'Érotisme. Paris: Les Éditions de Minuit.
- Bellman, Beryl L.
1984 The Language of Secrecy. Symbols and Metaphors in Poro Ritual. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Boyer, Pascal
1990 Tradition as Truth and Communication. A Cognitive Description of Traditional Discourse. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gaisseau, Pierre-Dominique
1956 Den hellige skov. Magi og hemmelige ritualer hos tomaerne. København: Fremad.
- Højbjerg, Christian Kordt
1990 Beyond the Sacred and the Profane: The Poro Initiation Ritual. Folk 32:161-76
1992 Kørekort og kvinder uden bukser. Maskekulte hos tomaerne. Jordens Folk 4:180-87.
1994a Demaskeringens svære kunst. Kulturstudier 22:12-37.
1994b Staging the Invisible. Essays on Loma Ritual and Cultural Knowledge. Upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Leiris, Michel
1934 L'Afrique fantôme. Paris: Gallimard.
1988 Entretien avec Michel Leiris (Jean Jamin et Sally Price). Gradhiva 4:29-56. Paris: Éditions Jean-Michel Place.
- Simmel, Georg
1991[1908] Secret et sociétés secrètes. Strasbourg: Circé.
- Zempléni, Andras
1991 Initiation. P. Bonte & M. Izard (eds.): Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie: Paris: PUF.